

Komise pravdy v procesu národního usmíření

Jiří Fuchs*

1. ÚVOD

V průběhu posledních 20 let řada zemí, které prošly obdobím rozsáhlého a systematického porušování lidských práv, zvolila jako jeden z nástrojů národního usmíření tzv. „komise pravdy“ (*truth commissions*). První komise, která skutečně vzbudila mezinárodní zájem, působila v Argentině v letech 1983–84 a zkoumala případy nelegálního zmizení osob. Nicméně název komise pravdy se vžil až v polovině 90. let 20. století poté, co svou zprávu zveřejnila Komise pravdy pro Salvador.¹

V obecné rovině lze komisi pravdy definovat jako dočasný orgán zřízený *ad hoc* jako odpověď na dědictví minulosti. Tyto komise nacházejí své uplatnění zpravidla v procesu politické transformace totalitního režimu porušujícího lidská práva v režim demokratický. Jejich úkolem je zkoumat a dokumentovat rozsáhlá porušování lidských práv, ke kterým došlo v určitém období národních dějin, a předložit o tom zprávu, aby bylo usnadněno národní usmíření a legitimován nový demokratický režim. Konkrétní mandát, složení a pravomoci se značně liší v každém jednotlivém případě. Nicméně nejedná se ani o soudy či kvazisoudy, ani o nějakou obdobu ombudsmana, nýbrž o orgán *sui generis*.²

Proč by otázka komisí pravdy zřízených podle vnitrostátního práva měla zajímat právníka, který se zaměřuje na mezinárodní právo? Mezinárodní společenství má zájem na potrestání závažných zločinů a na úspěšném národním usmíření ve společnostech, které prošly obdobím porušování lidských práv.³ Tato otázka se stala aktuální zejména v důsledku významné demokratizace, ke které došlo v 80. a 90. letech 20. století v řadě regionů světa, zejména ve východní Evropě

a v Latinské Americe.⁴ Mezinárodní společenství se také v mnoha případech na procesu národního usmíření aktivně podílelo. V některých případech se jednalo o finanční či technickou pomoc nebo duchovní podporu, v jiných případech měla účast podobu více formální. Typickým příkladem může být mezinárodní složení komise, jak tomu bylo v případě komise v Guatemale, které předsedal německý odborník na mezinárodní právo.⁵ Samotné komise pravdy se pak v některých případech ve své zprávě dovolávaly nejen ustanovení práva vnitrostátního, ale též norem práva mezinárodního.⁶

Je zajímavé, že problematika komisí pravdy nezbudila mezi českými odborníky téměř žádný zájem. To je hlavní důvod, který nás vedl k napsání tohoto článku. Nepředkládáme jej však jako vyčerpávající komparativní analýzu všech komisí pravdy ve světě, nýbrž usilujeme o cíl skromnější – na základě průzkumu činnosti nejdůležitějších dosavadních komisí pravdy navrhnout předběžné závěry o významu nalézání pravdy v procesu národního usmíření a tím podnítit odbornou diskusi o této otázce mezi představiteli české nauky. Záměrně jsme se v tomto článku zabývali pouze nejvýznamnějšími *zahraničními* komisemi a stranou jsme ponechali činnost obdobných orgánů v České republice či bývalém Československu.

2. FAKTA

a) KOMISE PRAVDY V LATINSKÉ AMERICE

V řadě států Latinské Ameriky se státním převratem dostaly k moci vojenské režimy. Sesadily tak demokraticky zvolené vlády, které byly nestabilní

* JUDr. Jiří Fuchs, Ph.D., Vysoká vojenská škola pozemního vojska ve Vyškově

¹ HAYNER, PRISCILLA B.: International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions: A Preliminary Proposal. *Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 173.

² *Ibid.*, s. 173. Dále srov. *Truth Commissions Digital Collection*, internet. str. (dále jen „TC Dig. Coll“).

³ Srov. celk. BASSIOUNI, M. CHERIF: The need for international accountability. In Pellandini, Cristina (ed.): *National Measures to Repress Violations of International Humanitarian Law (Civil Law Systems). Report on the Meeting of Experts*. Geneva, International Committee of the Red Cross, 2000, s. 29–64. Dále srov. KRITZ, NEIL J.: The Dilemmas of Transitional Justice. In: Kritz, Neil J. (ed.): *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*. USIP Press, 1995, internet. str.

⁴ Srov. např. GARRETT, STEPHEN A.: Models of Transitional Justice – A Comparative Analysis. *Columbia International Affairs Online*. 2000, internet. str.

⁵ Srov. celk. KRITZ, NEIL J.: Coming to Terms with Atrocities: A Review of Accountability Mechanisms for Mass Violations of Human Rights. *Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 149.

⁶ CAMPBELL, COLM: Peace and the laws of war: the role of international humanitarian law in the post-conflict environment. *International Review of the Red Cross*. September 2000, vol. 82, no. 839, s. 645.

a v mnoha případech zkorumpované. Většinou se tak stalo pod záminkou zajištění národní bezpečnosti, neboť na území mnoha států operovaly levicové gerily. K celkovému trendu vojenských pučů dále přispěla skutečnost, že demokratické vlády svou levicovou politikou v mnoha případech ohrožily privilegia bohatých.⁷ Jihoamerické vojenské režimy v upevnování své moci vzájemně spolupracovaly v rámci tajného programu nazvaného „Operace kondor“, založeného na žádost chilského prezidenta generála Augusta Pinocheta v roce 1975. Účastníci se země si vyměňovaly informace o levicových aktivistech, a pokud někdo uprchnul ze svého domovského státu, byl ve státě, kam se uchýlil, ilegálně unesen a navrácen zpět.⁸

První komise pravdy, která – jak jsme už předešlali – vzbudila skutečný mezinárodní zájem vznikla v roce 1983 v Argentině. V roce 1976 se v této zemi násilím chopila moci vojenská junta generála Jorgeho Videly a na základě doktríny národní bezpečnosti zahájila rozsáhlé persekuce. Údaj o počtu mrtvých se liší. Oficiální zdroje uvádějí 9 000–11 000 obětí, zatímco nevládní organizace tento počet odhadují až na 30 000.⁹ Vláda ukrutností ospravedlňovala tvrzením, že se jedná o „špinavou“ válku proti nepříteli, který nepoužívá uniformy ani vlajku a nedodržuje zákony války.¹⁰

Úpadek vojenského režimu začal v 80. letech v důsledku ekonomické nestability a dále se prohloubil prohrou ve válce o Falklandské ostrovy.¹¹ V roce 1983 byl demokraticky zvolen prezident Raúl Alfonsín, který 16. prosince zřídil Národní komisi pro zmizelé osoby (*National Commission for the Disappearance of Persons*). Jejím předsedou se stal uznávaný spisovatel Ernesto Sábato.¹² Komise měla práci dokončit v 180 dnech a během této lhůty vyslechla svědectví k 7 000 případů a shromáždila 50 000 stran důkazního materiálu.¹³ Svou závěrečnou zprávu dokumentu-

jící porušování lidských práv v letech 1976–1983 vydala dne 20. září 1984 pod emotivním názvem *Nunca Más* (Už nikdy).¹⁴ Komise učinila řadu doporučení, ke kterým patří zejména: pokračovat ve vyšetřování před soudy, poskytnout pomoc obětem a jejich příbuzným, poskytnout pracovní místa příbuzným obětí a uznat, že nucená zmizení jsou zločinem proti lidskosti.¹⁵

J. Mantillová soudí, že hlavním přínosem argentinské komise bylo odhalení pravdy, a to zejména těm, kteří zločiny popírali nebo nevěřili, že k nim skutečně došlo.¹⁶ Nálezy komise dále vedly k trestnímu stíhání některých představitelů vojenského režimu.¹⁷ Aby se však uklidnilo napětí v ozbrojených silách, které by mohlo vyprovokovat další státní převrat, schválil argentinský parlament v roce 1986 zákon, který zamezil novým obžalobám důstojníků za zločiny spáchané za vojenského režimu. Tento zákon pak byl ještě doplněn zákonem o náležité disciplíně z roku 1987.¹⁸

K jistému rozmachu komisí pravdy v Latinské Americe došlo v posledním desetiletí 20. století. V roce 1990 byla v Chile zřízena Národní komise pravdy a usmíření. V tomto jihoamerickém státu armáda svrhla v roce 1973 socialistickou vládu Salvadora Allendeho a nastolila policejní stát, ve kterém docházelo k popravám, mučení a mizení nepohodlných osob. V roce 1978 vojenský režim prosadil zákon o amnestii, který se vztahoval v podstatě na všechna porušení lidských práv.¹⁹ V roce 1988 se konalo referendum, jehož výsledkem znamenal, že generál Pinochet přišel o prezidentský úřad, ale zůstal vrchním velitelem armády.²⁰

Národní komise pravdy a usmíření byla zřízena prezidentem Patriciem Aylwinem v roce 1990 a její mandát zahrnoval porušení lidských práv, která se stala v období mezi 11. zářím 1973 a 11. březnem 1990. Jejím předsedou se stal bývalý senátor Raúl Rettig Guissen.²¹ Po devíti měsících práce v roce 1991 ko-

⁷ LATORE, ROSEANN M.: *Coming out of the Dark: Achieving Justice for Victims of Human Rights Violations by South American Military Regimes*. *Boston College International & Comparative Law Review*. 2002, vol. 25, No. 2, s. 419–421. MANTILLA, J.: *The Truth Commission in Peru: Trying to heal the open wounds*. 2001, internet. str., s. 2–3.

⁸ LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 421–422.

⁹ *Ibid.*, s. 425–426.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, s. 427. MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 8.

¹² *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2. LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 430. MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 8.

¹³ LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 430.

¹⁴ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2. LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 430.

¹⁵ MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 9.

¹⁶ *Ibid.*, s. 9–10.

¹⁷ LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 430. KRITZ, NEIL J.: op. cit. sub 5, s. 143.

¹⁸ LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 428. GARRETT, STEPHEN A.: op. cit. sub 4. BUTI, T. – PARKE, M.: *International Law Obligations to Provide Reparations for Human Rights Abuses*. *Murdoch University Electronic Journal of Law*. December 1999, vol. 6, no. 4, paras. 56–58.

¹⁹ LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 423.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2. MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 12. BUTI, T. – PARKE, M.: op. cit. sub 18, paras. 49–50.

mise zveřejnila svou závěrečnou zprávu, známou jako „Rettigova zpráva“, která popisuje osudy 2 000 obětí.²² Je však zajímavé, že komise nesměla uvádět jména konkrétních viníků. Oficiálně se toto omezení zdůvodňovalo právem vyšetřovaných osob na spravedlivý proces, které by údajně uvedením jejich jmen bylo porušeno.²³ Komise při své práci narážela na značný odpor představitelů armády, kteří – navzdory tomu, že komise nesměla uvádět jména viníků – odmítali poskytnout nejdůležitější informace.²⁴

V červenci 1992 byla zřízena Komise pravdy v Salvadoru. Tomuto kroku předcházely mírové dohody ze dne 16. ledna 1992 sjednané za účasti OSN, které v tomto státě ukončily občanskou válku. Členy komise se staly bývalý kolumbijský prezident Belisario Betancur, bývalý venezuelský ministr zahraničí Reinaldo Figueredo Planchart a německý odborník na mezinárodní právo Thomas Buergenthal. Komise měla zkoumat vážné násilné skutky v období od roku 1980.²⁵ Svou závěrečnou zprávu komise zveřejnila na půdě OSN dne 15. března 1993 pod názvem *Od šílenství k naději: dvánáctiletá válka v Salvadoru (From Madness to Hope: the 12-Year war in El Salvador)*.²⁶

Salvadorská komise jako první veřejně označila osoby odpovědné za porušení lidských práv. Jednalo se o více než čtyřicet vrcholných státních představitelů včetně ministra obrany a prezidenta nejvyššího soudu. V úvodní kapitole své zprávy komise objasnila, že uvedení jmen se jí jevilo jako nezbytné pro vyřčení celé pravdy a ukončení beztrestnosti pachatelů.²⁷

Nicméně úsilí o potrestání pachatelů bylo od počátku podstatně ztíženo amnestií z roku 1987, která se vztahovala na politické zločiny a související nepolitické zločiny, pokud počet pachatelů byl nejméně dvacet, tj. obvinění se týkalo vojenské jednotky.²⁸ Komise ve své závěrečné zprávě doporučila, aby viníci byli potrestáni, ale až po reformě salvadorského soudnictví, neboť jeho tehdejší stav spravedlivé potrestání neumožňoval. Nicméně salvadorská vláda veškeré plány na potrestání viníků zmařila, neboť už v březnu 1993 na nátlak představitelů armády uzákonila absolutní a bezpod-

mínečnou amnestii vztahující se na všechny politické zločiny a s nimi související nepolitické zločiny, u kterých počet pachatelů byl alespoň dvacet a které byly spáchány před 1. lednem 1992.²⁹

Komise učinila ještě řadu dalších doporučení, která zahrnovala zejména prověrky v armádě, policii a veřejné správě, opatření k zamezení účasti pachatelů za porušení lidských práv na politických aktivitách na období alespoň deseti let a morální a ekonomické odškodnění obětí. Řada z jejich doporučení však nebyla realizována.³⁰

V roce 1994 byla zřízena Komise pro objasnění historie (*Historical Clarification Commission*) v Guatemale. V roce 1954 zde byla násilně svržena levicová vláda Jacoba Arbenze a po levicovém povstání, ke kterému došlo v 60. letech, následovala občanská válka trvající 36 let.³¹ V letech 1994–1996 probíhala mírová jednání mezi vládou a Národními Guatemalskými revolučními jednotkami zprostředkovaná OSN. Již v roce 1994 se podařilo dosáhnout dohody o Komisi pro objasnění historie, která byla zřízena 23. června 1994. Jejím předsedou se stal německý profesor mezinárodního práva Christian Tomuschat.³²

Komise měla zkoumat porušení lidských práv, ke kterým došlo v průběhu občanské války. Její mandát však byl omezen tím, že nesměla individualizovat odpovědnost, tj. nesměla uvádět jména konkrétních viníků.³³ Jednalo se o ústupek vládě. Vojenský režim vyhlásil amnestie v letech 1982 a 1986, které se vztahovaly na politické zločiny a s nimi spojené nepolitické zločiny. Ani při mírových jednáních se požadavek potrestání viníků nepodařilo prosadit. Po uzavření konečné dohody byl v prosinci 1996 přijat zákon o národním usmíření, který poskytl velmi širokou amnestii.³⁴

Komise předložila svou závěrečnou zprávu čítající 3 400 stránek 25. února 1999. V ní uvádí, že téměř 200 000 lidí bylo zavražděno nebo zmizelo, a to většinou v důsledku státního terorismu. K nejdůležitějším doporučením komise patří veřejná omluva prezidenta jménem státu adresovaná národu, uctění památky

²² MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 12.

²³ SCHARF, MICHAEL P.: The Case for a Permanent International Truth Commission. *Duke Journal of Comparative & International Law*. Spring 1997, vol. 7, no. 2, s. 385.

²⁴ LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 431.

²⁵ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2. MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 13.

²⁶ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

²⁷ SCHARF, MICHAEL P.: op. cit. sub 23, s. 385.

²⁸ CASSEL, DOUGLAS: Lessons from the Americas: Guidelines for International Response to Amnesties for Atrocities. *Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 224.

²⁹ *Ibid.*, s. 224–225.

³⁰ MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 14.

³¹ GARRETT, STEPHEN A.: op. cit. sub 4.

³² CASSEL, DOUGLAS: op. cit. sub 28, s. 222. GARRETT, STEPHEN A.: op. cit. sub 4. *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

³³ CASSEL, DOUGLAS: op. cit. sub 28, s. 222. GARRETT, Stephen A.: op. cit. sub 4. MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 15.

³⁴ CASSEL, DOUGLAS: op. cit. sub 28, s. 222–223.

obětí a zřízení národního programu pro odškodnění obětí.³⁵

V prosinci 1994 byla na Haiti zřízena Národní komise pravdy a spravedlnosti. Stalo se tak výnosem prezidenta Jeana Bertranda Aristida. Komise měla zkoumat porušení lidských práv, ke kterým došlo v období od 30. září 1991, kdy krvavý vojenský puč svrhl Aristida, do září roku 1994, kdy byl po americké invazi znovu dosazen do úřadu. Předsedou komise byl sociolog Françoise Boucard a komise svou závěrečnou zprávu předložila v únoru 1996.³⁶ Americké invazi na Haiti předcházela jednání, ve kterých se zástupci OSN, Organizace amerických států a diplomaté z USA snažili přesvědčit režim generála Raoula Cedrase, aby se vzdal moci a umožnil návrat prezidenta Aristida. Vojenskému režimu se podařilo vyjednat dvě amnestie, které vyvolaly vlnu nesouhlasu u části nauky. Haitský parlament tyto amnestie v roce 1994 uzákonil.³⁷

Otázka komisí pravdy však v Latinské Americe nepozbyla na aktuálnosti ani na přelomu tisíciletí. V roce 2000 v Uruguaji prezident Jorge Batellee zřídil šestičlennou komisi pro vyšetření osudu zmizelých. Předsedou komise se stal arcibiskup Nicolas Cotungo. Mandát komise zahrnoval období let 1973–1985 a zprávu měla předložit do 120 dnů.³⁸ Komise dospěla k závěru, že ze 164 zmizelých uruguayských státních příslušníků žije 127 v Argentíně, 32 stále v Uruguaji, 3 v Chile a 2 v Paraguaji.³⁹

V roce 2001 byla zřízena komise pravdy v Peru. Nicméně situace v této zemi se poněkud odlišuje od tradičního latinskoamerického modelu, neboť k porušení lidských práv zde došlo za demokracie, nikoliv za vojenské diktatury.⁴⁰ Násilností propukly poté, co ve státě začalo operovat hnutí Světlá stezka. Reakce vlády nebyla ani organizovaná, ani harmonizovaná.⁴¹ 9. prosince 2000 vláda Valentína Paniaguy zřídila pracovní skupinu, která měla připravit návrh na zřízení komise pravdy. Podle jejího návrhu pak byla komise zřízena v červnu 2001.⁴² Předsedou komise se stal filozof a děkan Katolické univerzity v Limě Lerner

Fresnes. V září byla komise přejmenována na Komisi pravdy a usmíření a počet jejích členů rozšířen z šesti na dvanáct.⁴³ Její mandát zahrnuje porušení lidských práv, ke kterým došlo v období od května 1980 do listopadu 2000. Závěrečnou zprávu má komise předložit do osmnácti měsíců s tím, že tato lhůta může být prodloužena.⁴⁴

b) KOMISE PRAVDY A USMÍŘENÍ V JIHOAFRICKÉ REPUBLICCE

Zřízení jihoafrické Komise pravdy a usmíření (*Truth and Reconciliation Commission*) představuje křehký kompromis, který vzešel z jednání mezi představiteli vlády reprezentující menšinovou bělošskou komunitu a představiteli Afrického národního kongresu. Během 80. a 90. let 20. století se černošskému osvobozenkému hnutí podařilo získat podporu mezinárodního společenství, která vedla k zatlačení jihoafrického režimu do izolace. Situace postupně dospěla k bodu, ze kterého se bylo možné dostat pouze jednáním. Stávající vláda už nebyla schopna odolávat mezinárodnímu tlaku a vnitřnímu odporu a představitelé Afrického národního kongresu museli uznat, že občanskou válku by nemohli vyhrát.⁴⁵

Jednání probíhalo za situace, kdy stávající vláda prezidenta F. W. de Klerka stále kontrolovala armádu a policii a k přechodu k demokracii by pravděpodobně nedošlo, kdyby občané loajální stávajícímu režimu byli vystaveni neomezené možnosti stíhání a věznění za zločiny spáchané v době apartheidu. Významnou úlohu při jednání tak hrála otázka amnestie. Kompromisu se zde dosáhlo až zcela na závěr, a tak do návrhu nové ústavy muselo být ustanovení o amnestii připojeno ve formě dodatku.⁴⁶ Africký národní kongres na ujednání o amnestii přistoupil zejména proto, že se nemělo jednat o obecnou amnestii, nýbrž o amnestie individuální poskytované na základě objektivních kritérií, jako jsou příznání a odhalení všech rozhodných skutečností.⁴⁷ Zřízení Komise pravdy a usmíření se pak kromě ji-

³⁵ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2. MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 15.

³⁶ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

³⁷ Srov. celk. CASSEL, DOUGLAS: op. cit. sub 28, s. 226–228. Dále viz SCHARF, MICHAEL P.: op. cit. sub 23, s. 396.

³⁸ *Ibid.* Viz též LATORE, ROSEANN M.: op. cit. sub 7, s. 432.

³⁹ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

⁴⁰ MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 20.

⁴¹ *Ibid.*, s. 18–20.

⁴² *Ibid.*, s. 25–26.

⁴³ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

⁴⁴ *Ibid.* MANTILLA, J.: op. cit. sub 7, s. 20.

⁴⁵ Srov. celk. MCGREGOR, LORNA: Individual Accountability in South Africa: Cultural Optimum or Political Facade? *American Journal of International Law*. January 2001, vol. 95, no. 1, s. 32–33. ZYL, Paul van: Dilemmas of Transitional Justice: The Case of South Africa's Truth and Reconciliation Commission. *Journal of International Affairs*. Spring 1999, vol. 52, no. 2, s. 649. GARRETT, STEPHEN A.: op. cit. sub 4.

⁴⁶ ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 650, MCGREGOR, LORNA: op. cit. sub 45, s. 33–35.

⁴⁷ ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 651.

ného mělo stát naplněním tohoto příslibu učiněného dodatkem k nové ústavě.⁴⁸

Komise pravdy a usmíření byla zřízena zákonem z roku 1995⁴⁹ jako sedmnáctičlenný orgán, který má usilovat o následující cíle:

1. získat celkový obraz možných příčin, povahy a rozsahu závažných porušení lidských práv spáchaných v období od 1. května 1960 do 10. května 1994,
2. zjistit osud obětí těchto porušení,
3. napomoci obnovení důstojnosti obětí tím, že se jim poskytne příležitost vypovídat o jejich utrpení,
4. doporučit opatření k zajištění odškodnění a rehabilitace obětí,
5. poskytnout amnestii pachatelům skutků spojených s dosahováním politického cíle, kteří se ke svému skutku plně doznali,
6. doporučit prezidentovi opatření, která zajistí existenci stabilní a spravedlivé společnosti a zabrání budoucím porušením lidských práv,
7. sestavit zprávu o své práci a zjištěních.⁵⁰

V rámci komise pak byly zřízeny tři výbory – výbor pro porušování lidských práv (*Committee on Human Rights Violations*), výbor pro amnestii (*Committee on Amnesty*) a výbor pro odškodnění a rehabilitaci (*Committee on Reparation and Rehabilitation*).⁵¹ Předsedou komise se stal laureát Nobelovy ceny arcibiskup anglikánské církve Desmond Tutu.⁵²

Komise předložila svou závěrečnou zprávu prezidentovi Nelsonu Mandelovi téměř po třech letech práce dne 29. října 1998. Zpráva způsobila poměrně velký rozruch a jak bývalý prezident F. W. de Klerk, tak vládnoucí Africký národní kongres podali žalobu u soudu, aby zabránili její publikaci. Komise souhlasila s tím, že prozatím některé části své zprávy vynechá.⁵³ P. van Zyl spatřuje ve skutečnosti, že vůdci obou stran reagovali takto vypjatě, mimořádně silný důkaz, že komise se s minulostí vypořádala spravedlivě a nestranně.⁵⁴

Pravděpodobně nejdůležitější funkcí komise bylo oficiální uznání minulých porušení lidských práv a jejich odsouzení.⁵⁵ Důležitou úlohu rovněž hraje uznání utrpení obětí, kterým se znovu obnovuje jejich lidská důstojnost.⁵⁶ Další důležitá funkce komise spočívala v navržení právních, administrativních a institucionálních opatření, aby se předešlo budoucím možným porušením lidských práv.⁵⁷

c) JUGOSLÁVSKÁ KOMISE PRAVDY A USMÍŘENÍ

V srbskočernohorské Jugoslávii byla rozhodnutím prezidenta ze dne 29. března 2001 zřízena Komise pravdy a usmíření. Podle tohoto výnosu mandát komise zahrnuje následující úkoly:

1. organizovat výzkumné práce na odhalení důkazů o sociálních, interetnických a politických konfliktech, které vedly k válce, a osvětlit příčinné souvislosti mezi těmito událostmi,
2. informovat domácí i světovou veřejnost o své práci a jejích výsledcích,
3. dosáhnout spolupráce s podobnými orgány v sousedních zemích za účelem výměny zkušeností.⁵⁸

Komise by měla výsledky své práce předložit co nejdříve, nejpozději však do tří let.⁵⁹ Jugoslávský prezident Vojislav Koštunica komisi slavnostně inauguroval dne 22. února 2002.⁶⁰

J. Pejičová poukazuje na některé vážné nedostatky této komise. Především se její mandát odchyluje od mandátu většiny dosavadních komisí v tom, že jejím hlavním účelem je zkoumat příčiny a průběh ozbrojených konfliktů, ke kterým došlo v bývalé Jugoslávii a nikoliv zločiny, které byly spáchany v průběhu těchto konfliktů. Z vymezení mandátu dále vyplývá, že komise by se měla zaměřit na příčiny rozpadu bývalé Jugoslávie jako takové. Lze si těžko představit, jak by komise zřízená v jedné z pěti nástupnických zemí moh-

⁴⁸ MCGREGOR, LORNA: op. cit. sub 45, s. 32.

⁴⁹ *Promotion of National Unity and Reconciliation Act*, No. 34 of 1995 (dále jen „*Reconciliation Act*“), text je dostupný na internet. str.

⁵⁰ *Ibid.*, Sec. 3. Dále srov. ZYL, Paul van: op. cit. sub 45, s. 654.

⁵¹ ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 654.

⁵² GARRETT, STEPHEN A.: op. cit. sub 4. *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

⁵³ ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 647. *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

⁵⁴ ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 647.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 658–659.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 659.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 658.

⁵⁸ PEJIC, JELENA: The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: A Shaky Start. *Fordham International Law Journal* November 2001, vol. 25, no. 1, s. 8–10.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 18–19.

⁶⁰ *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

la objektivně zhodnotit události, na které mají všechny zúčastněné strany různé názory.⁶¹

d) KOMISE PŘIJETÍ, PRAVDY A USMÍŘENÍ VE VÝCHODNÍM TIMORU

Komise přijetí, pravdy a usmíření ve Východním Timoru byla zřízena rozhodnutím Přechodné správy OSN (UNTAET) ze dne 13. července 2001 s následujícím mandátem:

1. vyšetřovat porušení lidských práv, ke kterým došlo v období od 25. září 1974 do 25. října 1999,
2. usnadnit usmíření a reintegrovat do společnosti pachatele méně závažných trestných činů,
3. doporučit opatření, aby se předešlo páchání zločinů do budoucna.

Po dlouhém procesu nominace bylo vybráno sedm členů, kteří složili přísahu dne 21. ledna 2002 v Dillí.⁶²

Komise ve Východním Timoru vykazuje několik zvláštností. Byla zřízena právním aktem OSN na území, na kterém OSN vykonávala přechodnou správu. Tato skutečnost měla sice pozitivní efekt spočívající v tom, že široká mezinárodní účast na zřízení komise vedla ke vzniku dobře propracovaného a vyváženého normativního rámce, na druhou stranu však lze mít pochybnosti o oprávněnosti OSN k takovému zásadnímu kroku.⁶³

Další zvláštnost spočívá v tom, že komise zajímavým způsobem smiřuje princip individuální trestní odpovědnosti a rekongiliace. Pachatelé méně závažných trestných činů mohou získat imunitu před trestním stíháním, pokud převezmou odpovědnost za své skutky a vykonají určité veřejně prospěšné práce ve prospěch komunity. Umožňuje se tak formou veřejné omluvy zmírnění společenského napětí na místní úrovni.⁶⁴ Komise tak plní dvojí funkci. Nad rámec tradiční funkce komisí pravdy, která spočívá v nalézání pravdy a učinění doporučení, aby se předešlo páchání zločinů do budoucna, komise plní též velmi výrazně funkci rekongiliační. Proces komunitárního usmíření zavedený výnosem UNTAET 2001/10 tvoří jádro procesu ná-

rodního usmíření ve Východním Timoru a představuje protiklad k zásadě striktní trestní odpovědnosti.⁶⁵

3. NÁZORY NAUKY

V předchozí části jsme provedli nástin nejdůležitějších komisí pravdy. V této části se pokusíme zmapovat názory, ke kterým na základě analýzy těchto faktů dospěla nauka.

M. P. Scharf poukazuje na čtyři základní funkce komisí pravdy:

1. učinění záznamu historie,
2. dosažení spravedlnosti pro oběti tím, že je oficiálně uznáno jejich utrpení a je jim dopřáno sluchu,
3. příspěvek k národnímu usmíření a
4. předcházení budoucím zločinům.⁶⁶

Nad rámec těchto primárních funkcí pak M. P. Scharf vymezuje funkce sekundární, které mají vztah k trestnímu stíhání pachatelů. Autoritativní zpráva komise pravdy může přispět ke zformování potřebné politické vůle postavit pachatele zločinů před soud a materiály shromážděné komisí mohou sloužit jako důkazy v trestním řízení.⁶⁷

S. Landsman tyto závěry v zásadě potvrzuje, přičemž dodává několik podstatných funkcí. Odhalení minulých zločinů a veřejné zostuzení pachatelů dle něj přispívá k úctě k právu a k prosazení principu vlády práva (*rule of law*). Vzhledem k tomu, že primárním účelem komise není usvědčit pachatele na principu individuální odpovědnosti, může komise shromáždit všechna relevantní fakta o nedemokratickém režimu a činit si nárok na skutečnou nestrannost. Komise se dále může zaměřit na utrpení obětí a shromáždit důkazy potřebné k tomu, aby se oběti mohly soudně domáhat kompenzace. Je zde rovněž jistá podobnost s trestním stíháním pachatelů v tom smyslu, že i komise pravdy disponuje represivními prostředky, které spočívají právě ve veřejném odsouzení a ostrakizaci pachatelů.⁶⁸

K podobným závěrům jako M. P. Scharf a S. Landsman dospívá také N. J. Kritz⁶⁹ a C. Stahnová.⁷⁰

⁶¹ PEJIC, JELENA: op. cit. sub 58, s. 12.

⁶² *TC Dig. Coll.*: op. cit. sub 2.

⁶³ STAHN, CARSTEN: Accomodating Individual Criminal Responsibility and National Reconciliation: The UN Truth Commission for East Timor. *American Journal of International Law*. October 2001, vol. 95, no. 4, s. 956–957.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 957.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 962–963.

⁶⁶ SCHARF, MICHAEL P.: op. cit. sub 23, s. 379.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 380.

⁶⁸ LANDSMAN, STEPHAN: Alternative Responses to Serious Human Rights Abuses: Of Prosecution and Truth Commissions. *Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 88–89.

⁶⁹ KRITZ, NEIL J.: op. cit. sub 5, s. 141.

⁷⁰ STAHN, CARSTEN: op. cit. sub 63, s. 954.

P. B. Haynerová sice poukazuje na rozdíly mezi jednotlivými minulými komisemi pravdy, které jsou dle ní logickým důsledkem rozdílů v historii a politické kultuře každé jednotlivé země, avšak základní funkce společné všem komisím potvrzuje.⁷¹ Týmž jazykem hovoří i C. Campbell,⁷² který dále poukazuje na jednu výhodu komisí pravdy ve srovnání s trestním stíháním – soudy musí z podstaty věci aplikovat pouze *hard law*, zatímco komise pravdy disponují větší flexibilitou ve výběru standardů.⁷³ M. C. Bassiouni zejména podtrhuje význam komisí pravdy pro objasnění širších souvislostí spáchaných zločinů.⁷⁴ P. van Zyl rozvíjí funkce komisí ve vztahu k obětem zločinů. Uznání osobního utrpení je dle něj podstatné pro obnovení lidské důstojnosti obětí. Poukazuje na to, že pro řadu obětí, které vypovídaly před jihoafrickou Komisí pravdy a usmíření, byla tato skutečnost dle jejich vlastních slov velice terapeutická. To je v příkrém protikladu s povahou trestního řízení, kde oběti často musí postoupit jistou reviktimizaci, když se právníci obhajoby snaží znevažít jejich svědectví a popřít jejich utrpení.⁷⁵

Na druhé straně však část nauky poukazuje na určitá rizika, která s sebou komise pravdy jako nástroj národního usmíření přináší. C. Campbell poukazuje na to, že každá komise pravdy stojí před strategickým rozhodnutím, na co se zaměřit, neboť nedemokratické režimy mnohdy porušují lidská práva ve značném rozsahu a potenciální materie je tak velmi obsáhlá. Půjde tedy o to učinit reprezentativní výběr zkoumaných událostí a skutečností. Každá selekce však s sebou přináší nebezpečí pokřivení celkového obrazu. V tomto ohledu je dle C. Campbella podstatná zejména ochota komise zabývat se porušeními na obou stranách – tedy nejen těmi, kterých se dopustili státní orgány a veřejní činitelé, ale též povstanci či odpůrci režimu.⁷⁶

Další představitelé nauky pak na základě podobných úvah dovozují kritéria, která by měly komise pravdy splňovat, aby byly legitimním a účinným nástrojem národního usmíření. P. B. Haynerová zdůrazňuje následující:

1. Veřejnou účast při zřizování komise: komise pravdy jsou obvykle zřizovány prezidentským dekretem či zákonem nebo jsou výsledkem vyjednávání mezi znesvářenými složkami společ-

nosti a to možnost účasti veřejnosti snižuje. Nicméně komunikace s veřejností, oběti a jejich zástupci i nevládními organizacemi je dle P. B. Haynerové podstatná.⁷⁷

2. Dostatečný čas pro nezbytné organizační přípravy: mnoho komisí pravdy trpělo tímto nedostatkem, neboť ztratily administrativními a logistickými přípravami čas, který pak citelně scházel při naplňování vlastního mandátu.
3. Silný, ale přitom flexibilní mandát: Dle P. B. Haynerové je podstatné, aby sama komise mohla svůj mandát interpretovat a přizpůsobovat další šetření skutečností, které již vyšly najevo.⁷⁸
4. Politická podpora a operační nezávislost: Jasná politická podpora vlády vždy komisi usnadňuje naplnění jejího mandátu. S tím úzce souvisí požadavek, aby komise nebyla vázána žádnými pokyny a sama si mohla stanovovat cíle a priority.
5. Finanční a personální zabezpečení: Dostatečné finanční zabezpečení by mělo být dle možností poskytnuto hned na počátku práce komise, aby vláda, jejíž činy jsou předmětem zkoumání, nemohla otázku dalšího financování zneužívat k nátlaku na komisi.
6. Implementace doporučení komise.⁷⁹

Další představitelé nauky shora uvedená kritéria v zásadě potvrzují.⁸⁰ J. Pejičová nad rámec shora uvedeného dodává požadavek vyváženého složení komise tak, aby byly zastoupeny všechny složky společnosti a komise byla skutečně nestrannou. Komise by dále měla vést systematické, profesionální vyšetřování, a to náležitě propracovanou metodologií. Dle J. Pejičové je rovněž podstatná transparentnost práce komise, včetně zveřejnění nálezů a spolupráce s nevládními organizacemi, zejména těmi, které pracují v oblasti lidských práv. V neposlední řadě by pak komise měla poskytnout záruky řádného a nestranného procesu (*due process*) vyšetřovaným pachatelům.⁸¹

S. Landsman zdůrazňuje požadavek, aby zřízení komise pravdy odpovídalo vůli většiny společnosti,

⁷¹ HAYNER, PRISCILLA B.: op. cit. sub 1, s. 175–176.

⁷² CAMPBELL, COLM: op. cit. sub 6, s. 643–644.

⁷³ *Ibid.*, s. 647 a 651.

⁷⁴ BASSIOUNI, M. CHERIF: op. cit. sub 3, s. 44.

⁷⁵ ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 659.

⁷⁶ CAMPBELL, COLM: op. cit. sub 6, s. 644–645.

⁷⁷ HAYNER, PRISCILLA B.: op. cit. sub 1, s. 178.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 178–179.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 179–180.

⁸⁰ Srov. např. ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 664–665.

⁸¹ PEJIC, JELENA: op. cit. sub 58, s. 6–7.

kteřou může lid vyjádřit buď přímo, nebo prostřednictvím řádně zvolených zástupců. Neméně důležité je dle něj, aby zřízení komise bylo doprovázeno programem pro odškodnění obětí.⁸²

4. ZÁVĚRY

N. J. Kritz poukazuje na poznatek, který světu sdělila psychologie: jednotlivce, který prodělal trauma, si musí pro zachování zdraví vyvinout mechanismy, aby se s minulostí vyrovnal. Národy se chovají podobně jako jednotlivci, píše N. J. Kritz, a proto společnosti, které prošly obdobím rozsáhlého porušování lidských práv, musí najít prostředky a způsoby, jak se vyrovnat s minulostí, aby nepředvídatelně neinfikovala přítomnost a budoucnost.⁸³ Jako reakce na masově páchané zločiny se nabízí možnost trestního stíhání pachatelů.⁸⁴ To odpovídá premise, že samotná idea spravedlnosti vyžaduje, aby zločiny neušly trestu.⁸⁵ Trestné činy páchané nedemokratickými režimy se v mnoha případech kvalifikují jako zločiny podle mezinárodního práva, s jejichž spácháním mezinárodní právo spojuje vznik individuální trestní odpovědnosti, a potrestání pachatelů pak bude zájmem celého mezinárodního společenství.⁸⁶ S tím logicky kore-

sponduje skutečnost, že mezinárodní smlouvy v mnoha případech ukládají státům povinnost stíhat určité zločiny.⁸⁷

Proces národního usmíření je však mnohem složitější a sestává z celé řady dílčích cílů, ke kterým patří nejen prevence a represe porušení, ale též kromě jiného celkové obnovení veřejného pořádku, ukončení procesu viktimizace, korekce chování, které generuje zločiny, rehabilitace obětí a společnosti jako celku, usmíření jednotlivých společenských skupin a rekonstrukce v nejširším slova smyslu. Všechny těchto cílů nelze dosáhnout trestním stíháním pachatelů, a proto je nutné zvolit kombinaci dalších prostředků a mechanismů.⁸⁸ Komise pravdy, které byly v různých státech zřízeny, dle našeho názoru prokázaly, že poznání pravdy je pro národní usmíření podstatné,⁸⁹ přestože samo o sobě k národnímu usmíření nestačí. Je však třeba zdůraznit, že komise pravdy by neměly být substitutem za spravedlivé potrestání pachatelů vážných zločinů, nýbrž jsou pouze jedním prostředkem k zahojení ran, které společnost utrpěla.

Národní usmíření je procesem dlouhým a složitým, a proto veškeré závěry vyslovené v tomto článku, jsou z povahy věci nezbytně pouze dílčí a prozatímní⁹⁰ a bude nutné je po čase znovu přezkoumat.

⁸² LANDSMAN, STEPHAN: op. cit. sub 68, s. 89–90.

⁸³ KRITZ, NEIL J.: op. cit. sub 5, s. 127.

⁸⁴ K tomu srov. např. MCGREGOR, LORNA: op. cit. sub 45, s. 35.

⁸⁵ Srov. např. EČER, B.: *Vývoj a základy mezinárodního práva trestního*. Praha, V. Linhart, 1948, s. 28. Ponecháváme stranou diskusi o tom, nakolik má tato premisa skutečně univerzální platnost a nakolik je pouze projevem západního retributivismu – k tomu srov. MCGREGOR, LORNA: op. cit. sub 45, s. 36–38.

⁸⁶ Z české literatury srov. zejm. ŠTURMA, P.: *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinů podle mezinárodního práva*. Praha, Karolinum, 2002, s. 9–11, 41, 47. MALENOVSKÝ, J.: *Mezinárodní právo veřejné. Obecná část*. 3. vyd. Brno, Doplněk, 2002, s. 92–93. FUCHS, JIŘÍ: Nad některými aspekty zamýšleného zřízení mezinárodního trestního soudu. *Trestní právo*. 1998, roč. III., č. 7–8, s. 10–11. Ze zahr. lit. srovnej zejm. BASSIOUNI, M. CHERIF: *International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes. Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 68–69. BASSIOUNI, M. CHERIF: op. cit. sub 3, s. 29–64. JOYNER, CHRISTOPHER C.: Arresting Impunity: The Case for Universal Jurisdiction in Bringing War Criminals to Accountability. *Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 153–163.

⁸⁷ Např. Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli, č. 65/1954 Sb., čl. 49, Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných, nemocných a trosečníků ozbrojených sil na moři, č. 65/1954 Sb., čl. 50, Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci, č. 65/1954 Sb., čl. 129, Ženevská úmluva o ochraně civilních osob za války, č. 65/1954 Sb., čl. 146, Dodatkový protokol k ženevským úmlouvám z 12. srpna 1949 o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů (Protokol I), č. 168/1991, článek 86. Pro komentář viz FUCHS, J.: *Válečné zločiny jako zločiny podle mezinárodního práva*. Vyškov, Vysoká vojenská škola pozemního vojska, 2002, s. 158–165. FUCHS, J.: Vývoj univerzální jurisdikce pro stíhání pachatelů válečných zločinů v mezinárodním právu. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2002, roč. X, č. 4, s. 308–314. PICTET, J. S. (ed.): *IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Commentary*. 1 st. ed. Geneva: International Committee of the Red Cross, 1958, s. 590. SANDOZ, YVES: Penal Aspects of International Humanitarian Law. In BASSIOUNI, MICHAEL C.: *International Criminal Law. Volume I. Crimes*. Dobbs Ferry NY, Transnational Publishers, Inc., s. 222. Dále např. Úmluva o zabránění a potrestání zločinu genocidia, č. 32/1955, článek V. Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, č. 143/1988, čl. 7.

⁸⁸ Srov. celk. REISMAN, W. MICHAEL: Legal Responses to Genocide and Other Massive Violations of Human Rights. *Law & Contemporary Problems*. Autumn 1996, vol. 59, no. 4, s. 76–80. Dále srov. BASSIOUNI, M. CHERIF: op. cit. sub 3, s. 42–48. WEDGWOOD, RUTH – JACOBSON, HAROLD K.: Symposium: State Reconstruction after Civil Conflict. Foreword. *American Journal of International Law*. January 2001, vol. 95, no. 1, s. 1–4. AKHAVAN, PAYAM: Beyond Impunity. An International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. January 2001, vol. 95, no. 1, s. 30–31. NAARDEN, GREGORY L.: Non-prosecutorial Sanctions for Grave Violations of International Humanitarian Law: Wartime Conduct of Bosnian Police Officials. *American Journal of International Law*. April 2003, vol. 97, no. 2, s. 342–344. ZYL, PAUL VAN: op. cit. sub 45, s. 651–653.

⁸⁹ Potvrzuje to např. M. C. Bassiouni – viz BASSIOUNI, M. CHERIF: op. cit. sub 3, s. 47.

⁹⁰ N. J. Kritz poukazuje na novost fenoménu komisí pravdy a varuje před činěním dramatických závěrů na základě zkušeností s minulými komisemi – viz KRITZ, NEIL J.: op. cit. sub 5, s. 144.